

Військово-економічні аспекти застосування людського капіталу: проблеми та шляхи оптимізації

Левчук О.В.

кандидат економічних наук, доцент;

Кузьміч І.І.

кандидат юридичних наук,

Центр воєнно-стратегічних досліджень

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Дослідження розкриває роль людського капіталу у системі військово-економічних відносин, його функціональні параметри в сфері військової організації економіки. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям розвитку світового господарства.

Ключові слова: людський капітал, військова економіка, оборонний сектор, військово-економічні відносини, військово-економічний потенціал.

Levchuk O.V., Kuzmich I.I. ВОЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ

Исследование раскрывает роль человеческого капитала в системе военно-экономических отношений, его функциональные параметры в сфере военной организации экономики. Особое внимание уделено современным тенденциям развития мирового хозяйства.

Ключевые слова: человеческий капитал, военная экономика, оборонный сектор, военно-экономические отношения, военно-экономический потенциал.

Levchuk O.V., Kuzmich I.I. MILITARY AND ECONOMIC ASPECTS OF APPLICATION OF HUMAN CAPITAL: PROBLEMS AND WAYS OF OPTIMIZATION

The research reveals the role of human capital in the system of military-economic relations, its functional parameters in the field of military organization of the economy. Particular attention is paid to modern trends in the development of the world economy.

Keywords: human capital, military economy, defense sector, military-economic relations, military-economic potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне світове суспільство характеризується високими темпами зростання чисельності населення з відповідним та адекватним зростанням його потреб. Обмеженість ресурсів потенційно спроможне призвести до озброєних конфліктів із залученням різних кількостей населення певних регіонів. Саме тому актуальним напрямом сучасного дослідження є вивчення категорії «людський капітал» в системі військово-економічних відносин.

Як зазначав маршал М. Тухачевський, війна – це не тільки засіб ведення політики, і вона не обмежується тільки бойовими операціями. Дії збройних сил супроводжуються організованим та узгодженим тиском і ударами на всіх фронтах боротьби (економічному, політичному тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теорії військової економіки зробили такі вчені, як, зокрема,

А. де Монкретьєн, Ф. Ліст, Ф. Енгельс, Сунь-Цзи, П. Тоурас, К. Ліанг. Серед сучасних українських вчених варто відзначити В. Радецького, В. Телелима, В. Косєвцова, В. Ліпкана, Г. Ситника. Проблемам розвитку людського потенціалу в Україні присвячено праці таких вітчизняних вчених, як, наприклад, Е. Лібанова, О. Грішнова, І. Курило, В. Новіков, С. Пирожков, А. Чухно.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на викладене вище, військово-економічні аспекти людського потенціалу як економічної категорії не досліджено, що й обумовлює новизну та мету дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сучасних тенденцій розвитку людського капіталу в світі, небезпек та загроз його розвитку і відтворення; його ролі в системі військової організації господарювання та його участі у військових конфліктах в разі їх виникнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що протягом останніх десятиліть розрив між багатими і бідними країнами збільшується. Так, у 1960 р. 20% загальної чисельності населення, що проживає в найбагатших країнах, володіли доходом, що в 30 разів перевищував обсяг доходів найбідніших 20% населення, а в 2015 р. таке перевищення становило вже 97 разів. Такі тенденції призводять до посилення напруги у світовому середовищі, відкритого чи прихованого протистояння, зміни пріоритетів міжнародних відносин. Тому істотно зростає роль військового потенціалу як елемента економічної потужності країн, посилюються питання його ефективності та мобільності.

Військова економіка – це постійно діюча частка суспільного виробництва для забезпечення потреб збройних сил країни. Її поява зумовлена дією головного макроекономічного протиріччя: взаємодії необмежених та постійно зростаючих потреб, з одного боку, і обмежених ресурсів, з іншого боку. Крім суто економічних причин, розв'язання військових конфліктів мало психологічно-особистісний характер (відносини між лідерами окремих країн), релігійний (Хрестові походи), ідеологічно-світоглядний (холодна війна, непряме військове протистояння СРСР зі Сполученими Штатами Америки) та випадковий характер.

Разом із загальними економічними законами військова економіка має низку специфічних законів і закономірностей, зокрема:

- закон виробництва додаткового продукту для задоволення військових потреб;
- закон першочергового виробництва вирішальних засобів збройної боротьби;
- закон залежності виробництва засобів збройної боротьби від науково-технічного прогресу;
- закон взаємозв'язку виробничих секторів військового виробництва.

На сферу військової економіки впливають закони політики і закони війни [1]:

- закон залежності війни від її політичних цілей;
- закон залежності ходу війни від співвідношення економічних потенціалів;
- закон ходу війни залежно від співвідношення військових потенціалів воюючих країн;
- закон залежності ходу війни від морально-політичного потенціалу.

Україна, проводячи миролюбну політику, скоротила у 1992–1994 рр. оборонний бюджет у 4,9 рази, а у 1994–1996 рр. він був скорочений ще на третину. Загалом до 2014 р. витрати

на оборону країни постійно зменшувались, що не сприяло підтримці боєздатності та боєготовності українського війська. Різке скорочення військового бюджету сильно зашкодило обороноздатності держави, хоча метою його було послаблення тиску на національну економіку, забезпечення соціальних гарантій. Можемо навести характерні приклади витрат військового бюджету на душу населення в інших країнах: в США – 1 050 доларів, у Франції – 674, у ФРН – 413. В Україні вони становлять приблизно 5 доларів, в Росії – 113, а в Молдові – 3 долари.

Принципове значення для розвитку будь-якої національної економіки має її спроможність захистити свої інтереси, ресурси і території. На цьому свого часу наголошував відомий німецький економіст Ф. Ліст. Будівництво та розвиток збройних заводів, на думку Ф. Ліста, мають не сприяти підвищенню зовнішньої агресії країни, а слугувати джерелом стабільних прибутків у зовнішній торгівлі [4]. Альтернативний погляд Ф. Ліста на перший суспільний поділ праці полягає у відокремленні захисників громадян (дружини, армії, поліції) від усіх інших громадян. Отже, історично важливу роль відіграє захист території та населення країни від зовнішніх загроз. Також він зазначав, що підготовка якісних військових матросів суттєво відрізняється від шляху підготовки солдат і вимагає наявності розвинутого флоту, великого обсягу риболовних промислів, розвинутого міжнародного мореплавства і є неможливою у виключно землеробській країні [4]. Розвиток нових форм та наукоємність сучасної зброї вимагають принципово нового підходу до підготовки сучасних збройних сил, їх інтелектуального розвитку.

Людський капітал є головною складовою військово-економічного потенціалу країни. Водночас він є головним об'єктом, на який спрямовуються відкриті бойові дії, тероризм, шпіонаж і саботаж. Під людським капіталом країни слід розуміти не тільки все наявне населення країни, яке складається з людей різного віку, роду занять, освіти, рівня здоров'я, матеріального добробуту тощо, але й сукупність їх економічних і суспільних здібностей, зокрема фізичного здоров'я, підприємницького хисту, здатності виконувати інтелектуальні та творчі завдання в процесі реалізації виробничих функцій. Незважаючи на те, що в наукових літературних джерелах найчастіше застосовується термін «людські ресурси військової економіки», розглядати

його відокремлено від сучасних наукових концепцій неприпустимо. Крім того, ця категорія розглядається лише як резерв, що спроможний брати участь в бойових діях. Людський потенціал є набагато ширшою категорією і враховує всі прошарки населення, зокрема ті, що потребують піклування регулярної армії в умовах ведення бойових дій.

Зі збільшенням у загальній структурі населення кількості осіб, придатних до ведення бойових дій, і таких, що мають професійну підготовку, обороноздатність країни збільшується. Однак революційні зміни в розвитку зброї викликають нові вимоги до військово-економічного потенціалу, ролі та місця в ньому людського потенціалу (існує точка зору, відповідно до якої що б не робив вчений, він робить зброю).

Головною ланкою військової економіки є військова промисловість. Її основу складає промисловість зброї: авіаракетна й атомна, військово-суднобудування, виробництво військової радіоелектроніки, бронетанкової техніки, боєприпасів, артилерійсько-стрілецького озброєння тощо. В умовах військово-прикордонних криз, тероризму або відкритої агресії національна економіка та система налагоджених міжнародних зв'язків, таких відносин, які не були втрачені в процесі конфліктів, починає працювати на потреби військово-промислового комплексу. Таким чином, в межах окремої національної економіки може бути сформований специфічний господарський механізм державно-монополістичного капіталізму за умов, що до цього в країні домінувала ринково-орієнтована економічна система. В умовах командно-адміністративного управління економікою військові небезпеки призводять до авторитаризму або ж до військової поразки. Такі тенденції зумовлюються зростанням рівня диктату державного втручання, що викликається підвищенням ролі національних потреб та переважанням їх над потребами особистими (особистісними).

Військова конкурентоздатність країни в сучасному світі характеризується наявністю випереджальних технологій у створенні нової зброї разом з можливістю збереження їх у таємниці. Отже, до необхідних аспектів застосування людського потенціалу у військовій сфері слід віднести інформаційно-наукову та освітню діяльність (розробка нових атакуючих та оборонних засобів, навчання щодо їх застосування та захисту від них), захист інформації державної ваги, яка може бути реалізована як в межах структур, що забезпечують

національну безпеку, так і як окремі державні служби спеціального підпорядкування.

Як в минулому, так і зараз військова економіка отримує суттєвий розвиток лише напередодні та у період війн. Після Другої світової війни багаторічні та інтенсивні перегони озброєнь привели до формування постійно діючого розгалуженого сектору економіки. Загальна сума світових (лише безпосередніх) військових витрат зросла зі 120 млрд. дол. США в 1962 р. до 400 млрд. дол. у 1977 р. При цьому непрямі витрати, такі як витрати на розвиток інфраструктури, автошляхів, фізичний розвиток молоді тощо, які також доречно було б включати до витрат на підвищення обороноздатності країни, не враховуються.

Витрати, що в структурі ВВП спрямовуються на освіту, науку, охорону здоров'я, також є витратами, що зміцнюють військовий потенціал разом із нагромадженням активної зброї, військових споруд, техніки тощо. При цьому принципове значення отримує рівень життя населення як головний об'єкт державної політики. Категорія «рівень життя» в її широкому розумінні виражається сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут, інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, але й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення [6, с. 182].

Мотивація праці військовослужбовців не пов'язана з певними групами та розмірами мотивуючих чинників різного ґатунку, таких як, зокрема, рівень оплати праці. Солдат чи офіцер зв'язує себе правовими та моральними зобов'язаннями, і в умовах погіршення умов його праці та її оплати протягом певного періоду не може звільнитись зі служби. Те ж стосується й багатьох інших категорій зайнятих. Варто зазначити, що відповідальність військовослужбовця є більш високою, а система покарання в разі порушення вимог керівництва є дуже жорсткою.

Ефективним способом поліпшення зазначеного стану може бути створення асоціацій та профспілок військових, які на міжрегіональному рівні будуть спроможні захищати їх права та гарантувати виконання ними своїх патріотичних обов'язків. Професійні асоціації й товариства (наприклад, у Канаді їх понад 20) є впливовими суб'єктами громадянського суспільства, які

беруть на себе відповідальність за професійний рівень своїх членів і пошук джерел фінансування високоякісної професійної підготовки, формують програми такого навчання [6, с. 66]. Отже, розвиток особистих здібностей та захист своїх прав більшість категорій населення спроможна забезпечувати власноруч через механізм взаємоузгодження їх дій.

Яскравим підтвердженням слушності концепції людського потенціалу та людського розвитку є досвід соціально-економічного зростання країн, що не мають суттєвих природних багатств, а також країн зі зруйнованою в ході Другої світової війни економікою (Тайвань, Корея, Японія, Німеччина) [2, с. 72]. Тому поєднання концепцій воєнного потенціалу та людського розвитку є взаємозалежними та взаємодоповнюючими.

Країни, що мають високий економічний, військовий або інтегрований військово-економічний потенціал (до складу якого входять здорові, освічені та професійно конкурентоздатні на світовому ринку люди як представники людського потенціалу), можуть здійснювати несправедливі дії відносно інших країн. Такі способи досягаються через економічну блокаду, жорстку митно-тарифну політику, дискримінацію у виборі постачальників певних товарів, послуг та ресурсів, а також застосування цінової дискримінації у формуванні певних видів цін. Подібна економічна політика вимагає посилення заходів соціально-культурного та морально-етичного розвитку людського потенціалу, зокрема його керівництва, у процесах формування пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності.

Дуже велике значення в процесах забезпечення захисту населення від зовнішніх агресій, тобто збереження людського капіталу, мають стратегія зовнішньої політики країни та дотримання її незалежно від формування політичної кон'юнктури.

Військово-економічні відносини є тією сферою, яка вимагає найжорсткішої дисципліни. Організація армії (транспорт, забезпечення, управління) має бути бездоганним, оскільки найменша помилка коштує життя людей і безпосередньо вимірюється через поразку чи перемогу [10, с. 8].

Військово-економічний потенціал – це частка економічного потенціалу держави, що виражає військово-економічні можливості держави, які можуть бути спрямовані на задоволення матеріальних потреб та на комплектування збройних сил для ведення війни. Математично він має такий вигляд (1):

$$ВЕП = K_{\text{в}} \cdot ЕП, \quad (1)$$

де ВЕП – військово-економічний потенціал;
 $K_{\text{в}}$ – коефіцієнт використання економічного потенціалу ($0 < K_{\text{в}} < 1$);

ЕП – економічний потенціал.

Тобто на мирний період часу абсолютно доречним є залучення оборонного потенціалу на забезпечення економічного зростання держави. Найбільш раціональним варіантом є використання оборонного потенціалу для формування інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України.

Функціонування оборонної економіки, що є підсистемою усієї економіки держави як системи, здійснюється за загальними економічними законами. Але специфічність, складність, значний вплив неринкових факторів на виробництво та реалізацію оборонної продукції визначають і специфічність аналізу процесів, що відбуваються у цій сфері. Тому визначення шляхів економічного забезпечення оборони в умовах реформування економіки України об'єктивно потребує вивчення впливу на формування воєнно-економічних потреб політичних та інших факторів, визначення оптимальних розмірів оборонного сектору економіки щодо забезпечення оборони та економічного зростання держави, формування ринкових відносин у військово-економічному секторі, конверсії, демонополізації, взаємодії оборонного та цивільного виробництва тощо.

Інноваційний потенціал галузі чи регіону відображає спроможність і готовність галузі (регіону) здійснювати ефективну інноваційну діяльність. Під спроможністю слід розуміти наявність і збалансованість структури потенціалу, а під готовністю – достатність рівня розвитку потенціалу і наявних ресурсів для ефективної інноваційної діяльності. Необхідність збереження і підвищення науково-технічного рівня оборонної галузі України зумовлена тим, що темпи інноваційного циклу в оборонному виробництві набагато вищі, ніж у цивільному, а іноді перевищують світові показники чи дорівнюють їм. Це означає, що оборонна промисловість і працюючі на неї науководослідні установи спроможні складати конкуренцію іноземним фірмам, боротися та отримувати важливі оборонні замовлення іноземних держав. Пришвидшений розвиток високотехнологічного виробництва в оборонній галузі створює умови для поглиблення міжнародного науково-технічного співробітництва, налагодження коопераційних зв'язків, участі України в міжнародному поділі праці.

Варто зазначити, що частка доданої вартості в сировинних та енергоємних галузях становить 1–10%, частка доданої вартості під час виготовлення супутників – 2 000%, реактивних винищувачів – 25 000%, суперкомп'ютерів – 1 700% [8, с. 69].

Історично в умовах як збільшення, так і зменшення напруги у міжнародних відносинах найгостріше перед військовою наукою суспільство ставить питання щодо обґрунтування необхідності оборонних витрат, їхнього впливу на економічне забезпечення оборони та розвиток національної економіки. Аналіз доводить, що існує тісний зв'язок між зміною оборонних витрат і зміною ВВП розвинутих країн, але зв'язок прямий, тобто під час збільшення витрат на фінансування оборони збільшується ВВП, і навпаки.

Звідси можна зробити висновок, що оборонні витрати не є визначальним фактором впливу на розвиток економіки держав. Значно більший вплив справляють інші фактори, такі як, зокрема, політичні потрясіння (наприклад, розпад СРСР і соціалістичного табору), а разом з цим і зміна економічного устрою; науково-технічна революція; обмеженість ресурсів земної кулі; екологічні проблеми. З огляду на це доцільним перш за все є вивчення залежності фінансування оборонних витрат від розвитку економіки держави (тобто із збільшенням або зменшенням темпів розвитку економіки країни збільшуються або зменшуються темпи змін оборонних витрат).

Наука і високі технології по праву вважаються основою національної безпеки України. Наукові організації і підприємства вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК), що створюють наукоємну продукцію не тільки військового, але й подвійного та цивільного призначення, здатні зіграти локомотивну роль в освоєнні передових технологій та в реалізації великих промислових об'єктів в інтересах інноваційного розвитку української економіки. Їм доцільно орієнтуватись на національні науково-технічні пріоритети, що затверджуються на вищому державному рівні.

ОПК України володіє перш за все базисними технологіями з перетворення енергії та матеріалів. Їх використання в цивільному секторі найбільш актуально. Лише базисна інновація забезпечує потенційно велике значення граничного продукту. Однією з переваг національного ОПК є те, що Україна отримала у спадок розгалужену мережу науково-дослідних центрів. Українські науково-дослідні інститути залучались до роз-

робки 17 із 21 критичної технології, які були в колишнього СРСР [11]. Серед них слід відзначити елементну базу, лазерне обладнання, радіолокатори, технологію «стелс», весь блок проблем електроніки і кібернетики, радіолокаційні станції виявлення малопомітних цілей, лазерну техніку, нові виробничі технології. При цьому слід враховувати, що в оборонному машинобудуванні України використовуються до 80% високих технологій з тих, які застосовуються у світовому виробництві. Усі ці розробки мали і продовжують мати шанси експортного потенціалу.

Використання унікального інноваційного потенціалу ОПК України, носіями якого є науковці, тобто фахівці багатьох науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, є одним з принципових шляхів економічного розвитку держави. Наявність всесвітньо відомих вітчизняних наукових шкіл в ОПК є унікальним інтелектуальним ресурсом, який держава має ефективно задіяти у своєму економічному розвитку.

Поєднання наукового потенціалу країни з можливостями її ОПК, вибір науково обґрунтованих пріоритетів технологічного розвитку ОПК, концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку – це основні принципи реформування ОПК України з метою перетворення його на високотехнологічний наукоємний сектор економіки.

Ознаками державного відношення до інноваційної сфери є розвиток і своєчасне впровадження пріоритетних з точки зору забезпечення національної безпеки й економічного відродження технологій, що дадуть змогу задовольнити національні потреби, а саме забезпечать конкурентоздатність промислової продукції, національну оборону, енергетичну безпеку, підвищать якість життя населення.

Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру (SIPRI) у своєму звіті за 2015 р. опублікував дані про воєнні витрати в світі. Отже, світові військові витрати у 2014 р. оцінюють у \$1 776 млрд., що в реальних цінах на 0,4% нижче, ніж у 2013 р. Скорочення загальносвітових витрат триває третій рік поспіль, хоча його темпи у 2014 р. уповільнились (табл. 1).

Водночас військові витрати в реальних цінах все ще на 21% вище, ніж у 2005 р. Загальносвітові військові витрати як частка світового ВВП (світовий «військовий тягар») у 2014 р. дещо змінилися, а саме до близько 2,3 відсотка [9, с. 309–310]. Військові витрати

Таблиця 1

Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів у 2010–2014 рр., \$млрд.

Назва регіону / міжнародної організації	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Загалом у світі	1 742	1 750	1 745	1 726	1 776
<i>Географічні регіони</i>					
Африка	34,6	38,9	40,4	43,9	50,2
Північна Африка	12,1	15,2	16,3	17,9	20,1
Екваторіальна Африка	22,5	23,7	24,1	26,0	30,1
Америка	815	805	768	718	705
Центральна Америка та Карибський басейн	7,5	7,8	8,5	9,0	10,4
Північна Америка	741	732	691	636	627
Південна Америка	66,3	65,1	68,8	72,6	67,3
Азія та Океанія	356	371	388	403	439
Центральна та Південна Азія	61,7	62,9	63,2	63,7	65,9
Східна Азія	235	249	263	276	309
Океанія	29,3	28,8	27,8	27,6	28,0
Південно-Східна Азія	30,1	31,1	33,3	35,4	35,9
Європа	394	387	392	389	386
Східна Європа	73,1	78,6	90,0	94,2	93,9
Західна та Центральна Європа	321	309	302	295	292
Близький Схід	142	147	156	172	196
<i>Організації</i>					
АС	35,9	40,0	41,1	44,1	51,1
ЛАД	107,3	118	131	146	170
ОДКБ	6839	73,6	84,7	89,0	88,7
ЕКОВАС	3,3	3,6	3,8	3,6	4,2
ЄС	306	294	287	280	278
НАТО	1 039	1 018	971	908	897
Європейські країни НАТО	298	286	280	272	269
ОБСЄ	204	220	245	262	304
ШОС	195	204	220	243	280

продовжували скорочуватись в більшості країн Заходу переважно внаслідок їх падіння на 6,5% у реальних цінах у США. У Західній Європі витрати зменшились на 2,5 відсотка. Однак у Центральній Європі, переважно в країнах-членах НАТО і ЄС, військові витрати змінили тенденцію на зростання (на 5,7%) після значного скорочення як наслідку світової фінансової кризи 2008 р. На показники Європи у 2014 р. українська криза здебільшого не вплинула, її наслідки, ймовірно, виявляться у 2015 р.

Традиційно найбільший обсяг військових витрат припадає на США. Так, нині Вашингтон витрачає на військові потреби \$640 млрд.

На другому місці щодо збільшення витрат на озброєння знаходиться Китай (\$364 млрд.). Останнім часом Пекін активно здійснює модернізацію озброєнь, яка відбувається одночасно зі скороченням найбільшої армії в світі (для порівняння, у 1990-х рр. в армії КНР служили 4 млн. осіб, сьогодні – трохи більше двох мільйонів).

Розбіжності та диспропорція у фінансуванні НАТО стали ще одним важливим напрямом його реформування наприкінці 1990-х рр. Роль каталізатора в цьому процесі відіграв конфлікт у Косово, адже більшою мірою саме Косовський досвід організації висвітлив існування серед її членів свого роду «постачаль-

ників безпеки» та її «користувачів». «Постачальниками безпеки» виступають Сполучені Штати Америки, Велика Британія й Франція. Ці країни витрачають на оборону набагато більше, ніж 2% ВВП, вони здатні до ефективної проєкції сили й мають великі зовнішні військово-політичні зобов'язання. «Користувачі безпеки» (окрім Туреччини і Греції) витрачають на оборону менше 2% від ВВП і не здатні до ефективних дій за межами національної території. Особливе місце при цьому належить Німеччині. З одного боку, ідеологія НАТО, згідно з якою оборона Німеччини має забезпечуватись не її власними силами, а силами Альянсу, суперечить «постачанню» безпеки з боку Німеччини. З іншого боку, НАТО захищена у сплаті цією країною більшої частки спільної оборони [12, с. 466].

Висновки з цього дослідження. Людський капітал є головною метою економічної діяльності та об'єктом оборонної політики країни, він формує військовий потенціал країни та здійснює підвищення рівня його відповідності останнім досягненням світової наукової думки. Серед головних проблем та загроз втрат людського потенціалу у військовій системі слід відзначити недопущення можливості захоплення прикордонних територій, недопущення втрат людського та матеріального

потенціалу України через необережне користування зброєю і боєприпасами (с. Новобогданівка, м. Балаклея, випадки смертності солдат строкової служби) та дідівщину. Важливими аспектами посилення зовнішніх позицій країни є недопущення заповідання шкоди мешканцям інших країн через застосування української зброї (збиття ізраїльського літака, потрапляння ракети у житловий будинок тощо).

Подальший науковий пошук в цьому напрямі дасть можливість поєднувати соціально-культурну та інформаційно-освітню політику в армії та цивільному суспільстві, збільшувати рівень обороноспроможності нашої держави через скорочення особового військового складу та підвищення його якості.

З точки зору перспективного виробництва в Україні новітніх озброєнь важливо спрямувати бюджетні кошти на створення науково-технічного потенціалу в сфері критичних технологій. Пріоритетними напрямками науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт мають бути модернізація наявних систем озброєнь, створення перспективних систем озброєнь, розвиток систем і засобів бойового управління, зв'язку і розвідки, радіоелектронної боротьби, високоточної зброї, всебічний розвиток технологій і систем подвійного призначення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Военно-экономическая наука [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.topreferats.ru/military/table1384.html>.
2. Грішнова О. Людський розвиток : [навч. посібник] / О. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Довідник НАТО. – Brussels : Office of Information and Press NATO – 1110, 2011. – 618 с.
4. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.knukim-edu.kiev.ua/index.php?id=613&view=article>.
5. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій : [колективна науково-аналітична монографія] / за ред. Е. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 356 с.
6. Мандибура В. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 256 с.
7. Павловський М. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст / М. Павловський. – К. : Техніка, 2004. – 336 с.
8. Шмелев Ю. Военная политика Великобритании на современном этапе / Ю. Шмелев // Зарубежное военное обозрение. – 2015. – № 10 (727). – С. 3–13.
9. СІПРІ 2015: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека ; пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру ; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова ; Редкол. укр. вид. Л. Шангіна (головний редактор) та ін. – К. : Заповіт, 2016. – 688 с.
10. Яковенко Р. Національна економіка : [навч. посіб.] / Р. Яковенко. – Кіровоград : ПіК, 2009. – 548 с.
11. Яковенко Р. Людський потенціал. Військово-економічний аспект / Р. Яковенко. – Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17.